

HUQUQIY ONG TUSHUNCHASINING TARKIBIY TAHLILIGA OID AYRIM FIKR VA MULOHAZALAR

Abdibositov Abduqodir Abdurahmon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Yuridik fanlar

kafedrası o'qituvchisi

e-mail: abduqodir.online@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada “Huquqiy ong” tushunchasining tarkibiy tahlili, “huquq” va “ong” tushunchalari mazmuni, ushbu tushunchalarning lingvistik, falsafiy va huquqiy tahlili, ularning “Huquqiy ong” iborasi tarkibidagi o‘ziga hos o‘rni, “huquq” tushunchasining asosi sifatida “haq”, “haqiqat” so‘zlarining o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: huquqiy ong, huquq, “huquq” tushunchasining lingvistik, falsafiy va huquqiy tahlili, ong, “ong” tushunchasining lingvistik, falsafiy va huquqiy tahlili, haq, haqiqat.

Аннотация: В статье освещается структурный анализ понятия “правосознание”, содержание понятий “право” и “сознание”, лингвистический, философский и правовой анализ этих понятий, их специфическое место в структуре словосочетания “правосознание”, роль слов “истина (от арабского)”, “истомина” как основы понятия “право”.

Ключевые слова: правосознание, право, лингвистический, философский и правовой анализ понятия “право”, сознание, лингвистический, философский и правовой анализ понятия “сознание”, истина (от арабского).

Annotation: The article highlights the structural analysis of the concept of “legal consciousness”, the content of the concepts of “right” and “consciousness”, linguistic, philosophical and legal analysis of these concepts, their specific place in the structure of the word combination “legal consciousness”, the role of the words “truth (from Arabic)”, “istimina” as the basis of the concept of “right”.

Keywords: *legal consciousness, right, linguistic, philosophical and legal analysis of the concept of “right”, consciousness, linguistic, philosophical and legal analysis of the concept of “consciousness”, truth (from Arabic).*

Kirish. Bugungi kunda, jamiyatimizning jadal rivojlanishi, fuqarolarimizda huquqiy tafakkurning tubdan o'zgarishi, yuridik faoliyatni amalga oshirish qadriyatlari, mazmuni va vositalaridagi o'zgarishlar sharoitida yuristlarning huquqiy ongini, ya'ni kasbiy-huquqiy ongini o'rganish muammosi dolzarb masalaga aylanmoqda.

Mamlakatimizda chinakam fuqarolik jamiyati o'rnatilishida aholi huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirish juda katta ahamiyatga ega. Bu borada davlat rahbari Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ham o'z nutqlarida takror va takror uqtirib kelmoqda. «Har bir fuqaro, har bir inson, - deydi bu haqda u, - o'z haq-huquqini yaxshi bilishi va uni himoya qila olishi zarur. Odamlarni huquqiy madaniyat, huquqiy ong, huquqiy bilimlar bilan qurollantirish asosiy vazifalardan biri bo'lishi shart. Toki jamiyatning har qaysi a'zosi o'z huquqi, o'z burchi va mas'uliyatini puxta bilmas ekan, uni hayotiy ehtiyoj sifatida anglamas ekan, bizning islohot, yangilanish haqidagi barcha so'zlarimiz, sa'y-harakatlarimiz besamar ketaveradi»¹.

Maqsad va uni asoslash. Huquqiy ong va uning asosiy mazmuni, tuzilishi, rivojlanishi va funksiyalari huquqshunos olimlar tomonidan necha asrlar va davrlar mobaynida o'rganib kelinayotganligiga qaramasdan ular bu sohada aniq to'xtamga kelishaolganliklari yo'q, shu sababli ham, bu soha gumanitar, ijtimoiy va ayniqsa huquqiy fanlarning dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Kasbiy-huquqiy ongning mazmuni va mohiyatini chuqurroq ochib berish uchun avval huquqiy ong deb atalmish ijtimoiy hodisaning o'zagi bo'lgan “huquq” va “ong” tushunchalarining tavsifini tahlil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Zero, Har

¹ Р.К.Қаюмов, М.М.Мирхамидов, А.Т.Тўлаганов, О.Т.Хусанов, У.Ж.Хотамов. Ўзбекистон Республикаси Конституцияни ўрганиш курси. Т., «Ўзбекистон», 2001, 9-бет.

bir soʻz birikmasidan tashkil topgan tushunchaning mazmuni uni tashkil etuvchi soʻzlarning mazmuniga bevosita bogʻliqdir.

Huquq va ong tushunchalari turli soha vakillari tomonidan oʻrganilib kelinmoqda. “Huquq” tushunchasining yuridik mazmunini N. Saburov, Sh. Saydullayev, H.T. Odilqoriyev kabi huquqshunos olimlarning ilmiy ishlanmalarida uchratishimiz mumkin. A. Madvaliyev, Z.M. Maʼrufov kabi tilshunos olimlar tomonidan eʼlon qilingan adabiyotlarda esa uning lingvistik mazmuni yoritilgan.

“Ong” tushunchasining falsafiy maʼnosi bilan G. Rasuleva, I. Mirzaqulov kabi olimlar tomonidan eʼlon qilingan adabiyotlarda, lingvistik tahlillarini esa A. Madvaliyev, Z.M. Maʼrufov kabi milliy tilshunos olimlarning hamda S.I. Ojegova, N.Yu. Shvedova, J.E. Worcester kabi chet el tilshunos olimlarning eʼlon qilingan adabiyotlarida uchratishimiz mumkin. Bundan tashqari, “ong” tushunchasini tahlil etishda Sh.A. Saydullayev kabi huquqshunos olimlar ham oʻz xissalarini qoʻshgan.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. “Huquq” tushunchasiga taʼrif berishdan oldin, “Haq” soʻzining maʼnosini anglab olmogʻimiz lozim. Zero, “Huquq” soʻzi haq soʻzining koʻpligidir².

Tilshunos olim Abduvahob Madvaliyev tahriri ostidagi Oʻzbek tilining izohli lugʻatida kelib chiqishi arabcha boʻlgan “Haq” soʻzining 9 dan ortiq quyidagi maʼnolari keltirilgan:

- toʻgʻri, rost, chin, xaqqoniy;
- xuquq;
- adolat;
- haqiqiy holat;
- haqiqat;
- shaxs bildiruvchi soʻzlar bilan qoʻllanib, haqiqatning shu soʻz bildirgan shaxs tomonida ekanini bildiradi,

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: 2006-2008. – б.568.

- biror narsa, ish-harakat uchun qonuniy bo‘lgan, talab, tartib-qoidaga to‘g‘ri keladigan asos, erk-imkoniyat;
- ish, mehnat, xizmat evaziga to‘lanadigan, olinadigan pul yoki boshqa narsa;
- hudo, Olloh, tangri, parvardigor (hudoning sifatlaridan biri);
- biror narsaning yuz berishi, amalga oshuvini kutish, ilinjida bo‘lish holatini bildiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, yuridik jihatdan “Haq” so‘ziga quyidagicha ta’rif berish mumkin:

Haq – haqiqat, ya’ni muayyan ijtimoiy munosabatlar uchun asos bo‘la oladigan, talab, tartib-qoidaga to‘g‘ri keladigan asos, erk-imkoniyat.

Shu o‘rinda, haqiqat so‘ziga S. Razzoqov quyidagicha ta’rif beradi:

Haqiqat – ob’jektning biluvchi sub’jekt tomonidan adekvat aks ettirilishi, uning o‘z-o‘zicha, mavjudligiga ko‘ra, inson va uning ongidan tashqarida mustaqil mavjud holda ifodalanishi, hissiy, empirik tajriba, tushunchalar, g‘oyalar, hukmlar, nazariyalar, ta’limotlar va dunyoning bir butun manzarasining dialektik rivojlanishdagi ob’yektiv mazmunidir³. S. Razzoqovning ushbu ta’rifidagi “adekvat” so‘zi e’tiborimizni tortdi. “Adekvat” tushunchasi lotin tilidan olingan bo‘lib u “tenglashgan, mos, aynan bir, o‘xshash” kabi ma’nolarni bildiradi. Ammo, ushbu tushunchaning asl mazmuni bilish nazariyasida narsa va hodisalarning xossalari va aloqalarini ularning ob’yektiv mazmuniga to‘g‘ri keladigan, aniq va mos qilib olishdir⁴. Demak, S. Razzoqov “ob’jektning biluvchi sub’jekt tomonidan adekvat aks ettirilishi” jumlasini orqali “haqiqat bu isbot talab etilmaydigan voqelikning inson ongida hech qanday o‘zgartirishlarsiz, asl holatda aks etishi” degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Demak, “Huquq” haq, ya’ni haqiqatlar tizimidir. Z.M. Ma’rufov tahriri ostida nashr qilingan “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “Huquq” so‘ziga quyidagicha ta’riflar berilgan:

³ С. Раззоков Фалсафа қисқача изоҳли луғат. Тошкент: 2004. – 6.378.

⁴ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Adekvat>

- davlat hokimiyati tomonidan belgilanadigan va qo‘riqlanadigan, jamiyatda kishilarning o‘zaro munosabatlarini tartibga soladigan qonun-qoidalar, normalar majmui;

- kimsaga biror ish-harakat qilish uchun berilgan, davlat qonunlari va boshqa xil qonun-qarorlari bilan mustahkamlangan, kafolatlangan imkoniyat, erk, ixtiyor⁵.

Yuridik adabiyotlarda “Huquq” tushunchasining bir qancha bir-biriga o‘xshash ma’nolarini ko‘rishimiz mumkin. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasida chop etilgan “Davlat va huquq nazariyasi” nomli darslikda “huquq” tushunchasiga sof yuridik ma’noda ijtimoiy manfaatlarni ifodalovchi, davlat tomonidan o‘rnatiladigan hamda ta’minlanadigan va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan umummajburiy yuridik normalar tizimi deb ta’rif berilgan⁶.

Nurmat Saburov va Shahzod Saydullayevlar esa “huquq” tushunchasiga davlat tomonidan o‘rnatiladigan yoki ma’qullanadigan, o‘zida erkinlik, tenglik va adolat tamoyillarini ifodalaydigan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan, bajarilishi umummajburiy bo‘lgan yurish - turish qoidalari yig‘indisi deb ta’rif berishgan⁷.

Professor H.T. Odilqoriyevning umumiy tahriri ostida chop etilgan “Davlat va huquq nazariyasi” nomli darslikda “huquq” tushunchasiga davlat tomonidan o‘rnatiladigan va qo‘riqlanadigan, mamlakat aholisining umumiy va shaxsiy manfaatlarini ifodalovchi va ijtimoiy munosabatlarni davlat tomonidan tartibga solish vositasi sifatida amal qiluvchi umummajburiy xulq-atvor qoidalari tizimi deb ta’rif berilgan⁸.

Yuqoridagi fikr-mulohazalardan “Huquq” tushunchasi to‘g‘risidagi quyidagi xulosalarni bildiramiz:

birinchidan, huquq – haq, ya’ni haqiqatlar tizimidir;

⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Москва: 1981. – 6.714.

⁶ Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018. – 6.76.

⁷ Сабуrow Н., Сайдуллаев Ш. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Ўқув қўлланма. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Тошкент давлат юридик институти, 2011. – 6.64.

⁸ Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2009. – 6.185.

ikkinchidan, huquq – davlat hokimiyati tomonidan belgilanadi va qo‘riqlanadi, ayrim hollarda davlat tomonidan ma’qullanadi (xalqaro normalarni ratifikatsiya qilishga oid);

uchinchidan, huquq – ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan;
to‘rtinchidan, huquq – o‘zida erkinlik, tenglik va adolat tamoyillarini ifodalaydi;

beshinchidan, huquq – umummajburiy;

oltinchidan, huquq – aholining umumiy va shaxsiy manfaatlarini ifodalovchi;

yettinchidan, huquq – xulq-atvor qoidalari tizimi.

Yuqoridagi olimlarning fikr va mulohazalari hamda shaxsiy tahlillarimizga tayangan “Huquq” tushunchasiga quyidagicha ta’rif berishni lozim topdik:

“Huquq – davlat tomonidan o‘rnatiladigan yoki ma’qullanadigan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan, o‘zida ijtimoiy manfaatlarini ifodalovchi, umummajburiy xulq-atvor qoidalari tizimi”.

Huquqiy ong tushunchasini tahlil qilar ekanmiz uning asosiy qismi sifatidagi “Ong” tushunchasiga to‘xtalib o‘tishimiz lozim. Z.M. Ma’rufov tahriri ostida nashr qilingan “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “Ong” so‘ziga quyidagicha ta’riflar berilgan:

- kishining fikrlash qobiliyati, aql, idrok;
- odamning yoki odamlar guruhining ijtimoiy hayotni tushunishi, sezishi va unga munosabati;
- voqelikning kishi miyasida uning butun ruhiy faoliyatini o‘z ichiga olgan va ma’lum maqsadga yo‘nalgan holda aks etishi;
- belgili bir ijtimoiy sinf vakili bo‘lgan kishilarning psixologik, siyosiy va falsafiy nuqtai nazarlari, diniy, badiiy qarashlari majmui, tizimi⁹.

Tilshunos olim Abduvahob Madvaliyev tahriri ostidagi O‘zbek tilining izohli lug‘atida esa “ong”ning quyidagi mazmunlari keltirilgan:

- odam ruhiy faoliyatining oliy shakli, kishining fikrlash qobiliyati, aql, idrok;

⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Москва: 1981. – 6.537.

- odamning yoki odamlar guruhining ijtimoiy hayotni tushunishi, sezishi va unga munosabati;
- voqelikning kishi miyasida uning butun ruhiy faoliyatini o'z ichiga olgan va ma'lum maqsadga yo'nalgan holda aks etishi;
- belgili bir ijtimoiy sinf vakili bo'lgan kishilarning psixologik, siyosiy va falsafiy nuqtai nazarlari, diniy, badiiy qarashlari majmui¹⁰.

Yuqoridagi ikki tilshinos olimning qaydlari bilan tanishar ekanmiz ularning hulosalari deyarli bir xil ekanligini ko'rishimiz mumkin.

“Ong” so‘zining rus tilidagi mazmunini rus tilshunos olimlari S.I. Ojegova va N.Yu. Shvedovalar tahriri ostidagi “Rus tilining izohli lug‘ati”dan bilib olishimiz mumkin. Ushbu lug‘atga asosan o‘rganilayotgan tushunchaning quyidagi ma‘nolari keltirilgan:

- anglash;
- insonning haqiqatni fikr yuritish orqali anglash qobiliyati;
- insonning sog‘lom aql va idrokka ega bo‘lgan holati, ya’ni uning o‘z harakatlari va xis-tuyg‘ularini anglay olish qobiliyati;
- fikr, tuyg‘u va biror narsani aniq tushunish¹¹.

J.E. Worcester tahriri ostida chop etilgan “Ingliz tilining talaffuz va izohli lug‘ati”da “ong” tushunchasining quyidagi ingliz tilidagi ma‘nolari keltirilgan:

- o‘z fikrlarini anglash;
- aqliy idrok orqali bilish¹².

“Ong” tushunchasining mazmunini bir qancha milliy nashrlarda ham uchratish mumkin. A. Ibrohimov, H. Sultonov va N. Jo‘rayevlar hammuallifligidagi “Vatan tuyg‘usi” kitobida “ong” to‘g‘risida quyidagi satrlar keltirilgan:

«Odamning ijtimoiy hayotni tushunishi, sezishi, unga munosabati uning ongida yuz beradi. Siyosiy ong, ijtimoiy ong iboralari ana shundan kelib chiqqandir. Voqelikning kishi miyasida uning butun ruhiy faoliyatini o‘z ichiga olgan va albatta,

¹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: 2006-2008. – 6.568.

¹¹ Ожегов Ш.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – Россия СССР: 1960.

¹² Worcester J.E. Pronouncing and explanatory dictionary of the english language with pronouncing vocabularies of classical and scripture proper names. – Boston: 1831. – p.70.

ma'lum maqsadga yo'nalgan holda aks etishi ongning zuhuridir. Ong, shuningdek, kishining ruhiy, siyosiy, falsafiy nuqtai nazarlari, diniy, badiiy qarashlarining ham majmui hisoblanadi. Ijtimoiy ong deganda ana shular nazarda tutiladi»¹³.

Sh.A. Saydullayev o'z muallifligi ostida chop etilgan “Davlat va huquq nazariyasi” darsligida ong faqat shaxsgagina xos bo'lgan, miyaning til va nutq yordamida voqelik aksini umumlashtiradigan, maqsadga muvofiq, konstruktiv hamda ijodiy namoyon bo'ladigan oliy funktsiya ekanligi keltirilgan¹⁴.

Yana bir tadqiqotchi olimimiz K. Allaberganov ong hususida tadqiqotlarni o'rganib quyidagi xulosalarni bildirgan:

- ong - bu voqelikni inson psixik olamida aks ettirishning eng yuqori shakli;
- ong - bu doimiy holatda faoliyat bilan bog'liq bo'lgan psixik jarayon;
- ong o'z navbatida yagona bo'linmas ma'naviy shakllanish hamdir;
- ong - bu ham tafakkur uslubi va ob'ektiv borlikda mavjud bo'lgan haqiqat bilan aloqalar tizimi hamdir¹⁵.

“Ong” tushunchasining mazmunini yoritishda uning falsafiy ma'nosi bilan ham tanishish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ong – falsafadagi markaziy kategoriyalardan biri bo'lib, ko'p qirrali va murakkab bo'lganligi tufayli falsafa, psixologiya, psixiatriya, fiziologiya, kibernetika, informatika singari turli fanlarning o'rganish ob'yekti hisoblanadi¹⁶. “Falsafa” qisqacha izohli lug'atida in'ikos nazariyasi nuqtai nazaridan ong, inson ijtimoiy tarakkiyotida voqelikni ruhiy aks ettirishning oliy shakli ekanligi hamda u ruhiy holat bo'lib, ruhiyat tushunchasi ong tushunchasiga qaraganda kengroq ekanligi belgilangan. Ushbu fikrlar davomida ong faqat insongagina hos bo'lishi hamda ong yangi tug'ilgan chaqaloqda, ruxiy kasallarda shakllanmagan bo'lishi bildirilgan.

Ong tufayli bilish va hodisalarni baxolash munosabatlari amalga oshiriladi va bundan ongning asosiy bilish va xis-xayajon uyg'otuvchilik vazifalari kelib chiqadi.

¹³ Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. Т., «Ўзбекистон», 1996, 30-31-бетлар.

¹⁴ Сайдуллаев Ш.А. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. Тошкент, 2018. – 6.93.

¹⁵ Allaberganov Karimbergan Huquqiy ong tushunchasini o'rganishning nazariy jihatlar // Academic research in educational sciences. 2020. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/huquqiy-ong-tushunchasini-o-rganishning-nazariy-jihatlar> (дата обращения: 27.06.2024).

¹⁶ Расулева Г., Мирзакулов И. Фалсафа қисқача изоҳли луғат. – Тошкент: 2004. – 6.284.

Ong mazmunini avvalo, inson tajribasi davomida hamisha tasdiqlanib va rivojlanib boruvchi bilimlar tizimi tashkil etadi. Lekin ong bilan bilim bir narsa emas. Agar bilim inson tajribasi tasdig'idan o'tgan voqelik in'ikosi bo'lsa, ong, albatta, voqelikning so'zsiz isbotlangan, haqiqiy in'ikosi bo'lmaydi. Chunki ong tarkibida taxmin, adashish, aldanish hollari ham uchraydi¹⁷.

Ong – insonda aloqalar, munosabatlar, ob'yektiv dunyo qonuniyatlari to'g'risida umumiy bilimlar shakllanishiga asos bo'ladi. Insonga maqsad va rejalarni tuzishi, uning tabiat va ijtimoiy muhitdagi faoliyatini boshqarish undagi borliqqa nisbatan emotsional (hissiy), ratsional (aqliy) va amaliy munosabatlarni boshqarish va nazorat qilishda yordam beradi.

Demak, “ong” o'z-o'ziga va jamiyat qadriyatlariga munosabatni qamrab olib, shaxsning o'zini va uni o'rab turgan tevarak-atrofni fikr yuritish orqali anglash qobiliyatidir.

Yakuniy qism. Yuqoridagi “huquq” va “ong” tushunchalariga oid ta'riflar, tushuntirishlar, ilmiy fikr va mulohazalar ushbu tushunchalarning mohiyati va mazmunini chuqur anglash imkonini beradi. Shuningdek, ushbu fikr va mulohazalardan kelib chiqib huquqiy ongga quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin:

Huquqiy ong – shaxsning jamiyatda belgilangan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan, umummajburiy xulq-atvor qoidalarini fikr yuritish orqali anglash qobiliyatidir.

Ammo, ushbu mulohazalar ikkala tushunchalarning mazmunlarini alohida - alohida tushunish imkonini beradi xolos. “Huquqiy ong” tushunchasi ushbu ikki so'zning so'z birikmasidan iborat bo'lsada, uning ma'nosi ancha keng va uning mazmunini anglash uchun bu tushunchani chuqurroq o'rganishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Р.К.Қаюмов, М.М.Мирхамидов, А.Т.Тўлаганов, О.Т.Хусанов, У.Ж.Хотамов. Ўзбекистон Республикаси Конституцияни ўрганиш курси. Т., «Ўзбекистон», 2001, 9-бет.

¹⁷ <http://forum.oyina.uz/kiril/teahause/2159>

2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: 2006-2008. – б.568.
3. С. Раззоқов Фалсафа қисқача изоҳли луғат. Тошкент: 2004. – б.378.
4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Adekvat>
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Москва: 1981. – б.714.
6. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018. – б.76.
7. Сабуров Н., Сайдуллаев Ш. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Ўқув қўлланма. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Тошкент давлат юридик институти, 2011. – б.64.
8. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2009. – б.185.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: 2006-2008. – б.568.
10. Ожегов Ш.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – Россия СССР: 1960.
11. Worcester J.E. Pronouncing and explanatory dictionary of the english language with pronouncing vocabularies of classical and scripture proper names. – Boston: 1831. – p.70.
12. Иброҳимов А., Султонов Ҳ., Жўраев Н. Ватан туйғуси. Т., «Ўзбекистон», 1996, 30-31-бетлар.
13. Сайдуллаев Ш.А. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. Тошкент, 2018. – б.93.
14. Расулева Г., Мирзақулов И. Фалсафа қисқача изоҳли луғат. – Тошкент: 2004. – б.284.
15. Allaberganov Karimbergan Huquqiy ong tushunchasini o'rganishning nazariy jihatlar // Academic research in educational sciences. 2020. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/huquqiy-ong-tushunchasini-o-rganishning-nazariy-jihatlar> (дата обращения: 27.06.2024).
16. <http://forum.oyina.uz/kiril/teahause/2159>